

Nová poetika starnúceho majstra (Martin Kukučín: Spoločenské pôžitky)

Marcela Mikulová

MIKULOVÁ, M.: New Poetics of an Aging Master
(Martin Kukučín: Social Pleasures)

SLOVENSKÁ LITERATÚRA 67, 2020, No. 1, p. 36 – 45

**Key words: new poetics, Realism,
ethical message, experiment**

After his arrival in Slovakia in 1922, Martin Kukučín received a lukewarm welcome. He was completing his work titled *Mat' volá/Mother is calling* and was spending his time in the archives preparing to write mid-19th century historical novels. The reserved attitude towards him and his whole work was fully revealed after his death in 1928. The most radical criticism of Kukučín's prose was expressed by leftist writers but he was not spared by older critics either. Kukučín's attempt at changing his poetics, which occurred in 1923, when he published a feature *Spoločenské pôžitky/Social Pleasures* in the magazine *Slovenské pohľady*, was labelled as formalistic and verbalistic. Nobody accepted the fact that his poetics had developed into a new stage of aesthetic maturity showing a clear ambition to overcome the realist means of expression. The prose *Spoločenské pôžitky/Social Pleasures* represents an exceptional experiment within Kukučín's work. At the same time it is a playful intermedium lying between the ideological and philosophical novels mentioned above. Against a background of reflecting on the subject of an offence and a revenge, the author formulates his opinions about fragile interpersonal relationships as well as timelessness of the moral imperative saying that no deed is left without consequences and everything has to be paid for. This aesthetic purpose is achieved by using sophisticated figures of speech, among which the use of synesthesia as an anthropological phenomenon is particularly inventive, linking separated sensory domains in order to communicate with the world by means of cognitive and sensual abilities.

**Kľúčové slová: nová
poetika, realizmus, etické
posolstvo, experiment**

Dielo Martina Kukučina, ktoré vyšlo po roku 1918, je kvantitatívne oveľa objemnejšie, než je jeho tvorba napísaná do roku 1918. Napriek tomu je dodnes prezentovaný viac ako autor raných humoristických čít a poviedok, nanajvýš ešte románu *Dom v stráni*. Skutočnosť, že sa o jeho neskoršom diele tak málo vie (okrem názvov románov), nie je zapríčinené len školskou praxou a neochotou čítať jeho objemné romány a cestopisy. Výrazný podiel na tom má aj literárna situácia medzivojnového obdobia na Slovensku, v ktorej sa Kukučín ocitol. Do Československej republiky sa vrátil až v roku 1922, po usporiadaní svojich záležitostí v Južnej Amerike s plánom, že sa tu už usadí a dokončí svoje rozpísané veci. Skutočne to tak spočiatku vyzeralo, dostával aj ponuky na zamestnanie, napríklad na miesto župného lekára, čo však s úctou odmietol s námietkou, že na taký post nemá ako dlhoročný exulant právo. Na Slovensku však začal systematicky pracovať na dokončovaní a prepisovaní stenografických záznamov päťzväzkového románu *Mat volá* (1926) a v archívoch študoval podklady pre svoje historické romány.¹

Samotné privítanie Kukučina v „novej“ vlasti bolo oficiálne i rozpačité. Úprimné bolo len zo strany jeho priateľov a priaznivcov – Jozefa Škultétyho, Štefana Krčméryho, Eleny Maróthy Šoltésovej a Ladislava Nádaših-Jégého, ktorí od neho očakávali pokračovanie v jeho umeleckej ceste. Vychádzali mu síce *Zobrané spisy*, ktorých bolo v roku 1924 desať zväzkov (vydávanie bolo ukončené v roku 1929 – spolu vyšlo 22 zväzkov tzv. matičného vydania). Nestali sa však predmetom literárnej diskusie, skôr sa okolo Kukučina rozhostilo nápadné mlčanie. Literárny život sa poberal inými smermi, otvárali sa „okná do Európy“ a Kukučín so svojím dielom a literárnym odkazom bol v tomto kontexte na obtiaž, čo sa s nemilosrdnou otvorenosťou ukázalo hneď po jeho smrti v roku 1928. A kritickí neboli len mladí autori, ale aj staršia generácia, za ktorú mu to „spočítal“ napríklad Bohdan Haluzický: „Jeho moderné stalo sa starým, jeho kedysi revolucionárske konvenčným, jeho pokrokové konzervatívnym...“² Oskár Čepan vo svojej monografii o Kukučínovi konštatuje: „Najdôslednejší prekonávateľ romantizmu sa po vyše tridsaťročnej práci dožil situácie, keď sa ‚neoromantizmus‘ pod značkou symbolizmu, impresionizmu, expresionizmu spolu s prvými prejavmi novej vecnosti, konštruktivismu a sociálne angažovanej literatúry predieral na prvý plán literárneho vývoja. Likvidátora romantizmu po prvej svetovej vojne likviduje recidíva subjektivismu s neoromantickými príznakmi, spojená s vlnou angažovaného objektivismu.“³ Medzi mladou generáciou rezonovalo skôr dielo Mila Urbana, Jozefa Cígera Hronského či Petra Jilemnického, s ktorými Kukučina porovnávali, a nenachádzali uňho významové vrstvy kolektívneho podvedomia – pri pozornejšom čítaní jeho neskorého diela by sa namiesto toho dali identifikovať psychické traumy samého autora, tie však u realistického spisovateľa nikto nehľadal. Bolo to nespravodlivé, lebo aj z Kukučínových povojnových cestopisov – *Prechádzka po Patagónii* (1922) i *Dojmy z Francúzska* (1922), ale tiež z jeho drobnejších prác

1 Jankovi Cádovi 26. januára 1927 píše: „Keď som prišiel domov, mal som úmysel napísať niečo zo súčasnosti, ale súčasnosť ma tak heglá, že som sa obrátil k minulosti, najmä tej, do ktorej kopli naši (dr. M. Hodža).“ Cit. podľa KUKUČÍN, Martin: *Dielo XXI. Listy priateľom a známym*. Ed. M. Pridavková-Mináriková. Bratislava : Tatran, 1974, s. 251.

2 HALUZICKÝ, Bohdan: *Martin Kukučín*. Bratislava : Literárny odbor Umeleckej besedy slovenskej, 1928, s. 10 – 13.

3 ČEPAN, Oskár: *Kukučínove epické istoty*. Bratislava : Tatran, 1972, s. 247.

38 medzivojnového obdobia jasne cítiť filozofickú hĺbku v presahovaní bežnej reality, najmä v častých úvahách o „vyššom zmysle“ skutočnosti. Z enumerácie detailov sa aj v týchto vecných textoch odrazu vygeneruje nový aspekt, na uzloch križenia protichodných kontextov sa vynára pointa, ku ktorej sa prepracúva akoby mimochodom a ktorá akoby sa vynorila z ubíjajúcej všednosti.

Namiesto pozornejšieho čítania jeho textov je neustále napádaný tzv. kukučínovský idealizujúci a naivný realizmus, najmä z ľavičiarskych pozícií. Daniel Okáli v roku jeho smrti hodnotí Kukučínovo novšie dielo takto: „Kompozičná malomoc, plochosť duševných charakterov, ktoré rozvíjajú sa v poviedkach jednosmerne a nevsahujú rvave do mnohoznačnosti duševných dejov, ktoré nechávajú sedliaka ako pudovú biologickú osobu neobjaveného. (...) Nezvíja sa v tvorivom opojení. Nevychvacuje životom opité kusy skutočnosti zmocneným výrazom.“⁴

Začiatok dvadsiaty rokov však znamenal pre Kukučina aj zjavné citové uvoľnenie, dozretie, upokojenie, nájdanie vyrovnanosti, čo mu do istej miery dovoľilo oddať sa svojej prirodzenosti: záľube v pozorovaní detailov života, vychutnávaní zmyslových zážitkov i málo známemu gurmánstvu, v opise ktorého nemá medzi našimi spisovateľmi konkurenta. Táto uvoľnenosť spôsobuje zmenu v jeho umeleckých výrazových prostriedkoch a odráža sa v intenzívnej tendencii k diskurzívnosti a k reflexii. V mikroštylistike zase v kumulácii nezvyčajných prirôvaní, v reistickej deskripcii, čo dobová kritika vyhodnotila ako presilu verbalizmu a tvorivú nemohúcnosť. Všimnime si, ako hodnotí Kukučínov štýl Andrej Mráz v monografii *Poprevratové dielo Martina Kukučina*: „Kukučínova reč je vyumelkovaná, neprirodená, bez šťavy a vyšperkovaná, odlišná od reči, akou kedysi autor písal a povážlivo oddialená od živej slovenčiny. (...) Výraz je nákladný, oplývajúci priamo márotnatným bohatstvom trópov a figúr, prekvapujúci vždy novými a novými osobitosťami, no obsah, ktorý sa takto vyjadruje, nestáva sa vypuklejšim, názornejším, ale naopak, jeho značenie sa zastiera, zatemňuje, stáva sa rozplývavým.“⁵ V podstate celá Mrázova monografia sa nesie v duchu absolútneho neporozumenia najmä povojnového Kukučínovho diela. Mráz píše, že povojnový život Kukučínovi „unikal, nepochopil a neobsiahol ho v jeho zložitosti a v jeho vývinových tendenciách“⁶ a výsledok hodnotiaci celý umelecký odkaz autora znie: „Cez desaťročia ustálili sa o ňom aké-také úsudky, ale vcelku Kukučín sa nikdy nestal živou a znepokojujúcou literárnou skutočnosťou.“⁷ Nikto z dobových posudzovateľov jeho diela nechcel akceptovať fakt, že poetika Kukučínovho písania prešla do nového štádia umeleckej vyzretosti a že ide o kvalitatívnu zmenu, reagujúcu na dezintegráciu realistických výrazových prostriedkov. Kukučín manifestuje v tomto období svoj umelecký postoj rétorickými a štylistickými prostriedkami, ktoré potvrdzujú jeho presahovanie hraníc literárneho realizmu.

Mrázova kritika Kukučínovho štýlu je paradoxne dôkazom toho, ako sa autor umelecky rozvinul, vstrelal do svojho rukopisu podnety modernej prózy,

4 OKÁLI, Daniel: Analýza Kukučínovho diela. In: *Hlas*, roč. 7, 1928, č. 11 (5. 6. 1928), s. 184. Cit. podľa Čepan, *Kukučínove epické istoty*, c. d., s. 256.

5 MRÁZ, Andrej: *Poprevratové dielo Martina Kukučina*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1953, s. 54.

6 Tamže, s. 43.

7 MRÁZ, Andrej: *O slovenských realistických prozaikoch*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956, s. 391.

zvýraznil novú pocitovosť a po rokoch v cudzine dokázal slovenčinu používať artistnejšie, využiť jej flexibilitu. Už netrval na tom, aby sa jeho jazyk zhodoval s rečou ľudu, ale začal ho používať ako moderný výrazový prostriedok na sofistikované vyjadrenie svojho vnútra. Toto konštatovanie sa vzťahuje najmä na jeho črtu *Spoločenské pôžitky*, ktorá vyšla v *Slovenských pohľadoch* v roku 1923,⁸ ale podľa všetkých indícií bola napísaná ešte v Južnej Amerike. V roku 1922 napísal ešte jednu prózu v podobnom „artistnom“ ladení – *Za svadobným stolom*,⁹ obe boli publikované v *Diele XX* v roku 1971.¹⁰ Tento zväzok *Diela*, ktorý vyšiel pod názvom *Závažné skúsenosti* (názov má podľa zásadného Kukučínovho článku¹¹), obsahuje rôzne, často aj nepublikované texty, ktoré sa v priebehu prác nad *Dielom* objavili dodatočne. Ako celok tvorí toto vydanie komplement k dovtedy známemu Kukučínovmu korpusu próz a dopĺňa niektoré aspekty jeho osobnosti. Kukučina tu máme, ako píše Oskár Čepan, autor doslovu, „mimo remesla“¹² – teda ako analytika, glosátora, recenzenta, kritika; dominuje tu vlastne jeho civilná podoba. Oba spomínané Kukučínove texty tvoria akési autorovo „nadýchnutie sa“ medzi veľkými umeleckými celkami – tisícstranovým cestopisom *Prechádzka po Patagónii* (1922) a päťzväzkovým románom *Mať volá* (1926) na jednej strane a nasledujúcou prácou na historických románoch *Lukáš Blahosej Krasoň* a *Bohumil Valizlosť Záboj* (oba 1929).

Próza *Spoločenské pôžitky*, ktorá ostala v dobe publikovania nepovšimnutá (a vlastne je takou až dodnes), dôsledne napĺňa všetky atribúty intermédiu¹³ – s ohľadom na veľké diela, medzi ktorými sa ocitla, má preklenovacia funkciu, odľahčujúci charakter. Je to svojím spôsobom moralita, rozvíjajúca veľmi inštrumentovaným spôsobom príslovie Kto druhému jamu kope, sám do nej spadne. Text charakterizuje dejová statickosť, absencia epickej perspektívy, pričom na prvom pláne dominuje zmyslový a materiálny aspekt reality a výnimočné sústredenie sa autora na jeho formálnu stránku. Známy námet je poňatý netradíčne, autor mení jeho optiku, poľudšťuje ho, a hoci sa pohráva s formou a zámerom exempla, usiluje sa, aby hravo-zábavnej forme nekonkuroval na prvom pláne jeho „vyšší“, morálny rozmer. Exemplum, ktorému dal autor formu črty, však vnáša do textu i skúsenosť kolektívnej pamäti, typológiu foriem konania. Dá sa tušiť, že Kukučín si ho zvolil pre všetky spomínané atribúty, ktoré sa najviac približovali jeho zámeru vytvoriť text, ktorý by bol zábavný, poetický a prinášal isté etické poslanstvo. Medzi textami filozoficko-kontemplatívneho charakteru, až ideologicky zataženými, teda jeho románmi, rozpracoval v tejto drobnej próze bežnú tému konfliktu a odplaty

8 *Slovenské pohľady*, roč. 39, 1923, č. 1, s. 1 – 19.

9 Uverejnené v publikácii *Obrana. Národný kalendár na obyčajný rok 1922*. Zostavil Karol Šťastný. Scranton, Pensilvania, s. 47 – 71. Blížšie o tejto poviedke MIKULOVÁ, Marcela: Svadba ako lyrické intermezzo i kulinárske capriccio (u Martina Kukučina). In: FAKTOROVÁ, Veronika – PÁCALOVÁ, Jana – URVÁLKOVÁ, Zuzana (eds.): *Víno, žem, spěv. V(d)ěčné téma literárních dějin. Studie z literatury ad honorem Dalibor Tureček*. České Budějovice : Jihočeská univerzita, 2017, s. 222 – 229.

10 KUKUČÍN, Martin: *Dielo XX. Závažné skúsenosti*. Ed. M. Pridavková-Mináriková. Bratislava : Tatran 1971.

11 KUKUČÍN, Martin: *Závažné skúsenosti*. In: *Národné noviny*, roč. 58, 1927, č. 106 (14. 9. 1927), s. 2 – 3; č. 107 (16. 9. 1927), s. 2 – 3.

12 ČEPAN, Oskár: Doslov. In: Kukučín, Dielo XX, c. d., s. 460.

13 Heslo *Intermedium*. In: MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef (eds.): *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2004, s. 280 – 286.

40 ako poetický experiment. Po sústredenom prečítaní tejto dvadsaťstranovej črty vlastne až retrográdne zisťujeme, že za záplavou opisov a odpútavacích detailov autor formuluje úvahu o krehkých medziludských väzbách, ktoré sa ľahko môžu i nezámerne poškodiť. Príbeh konfliktu – urážky a odplaty, tak tvorí na povrchovej, performatívnej vrstve jediný syntagmatický príznač tohto textu, no v hĺbkovej, kompetenčnej vrstve autor zašifroval svoj mravný postoj. Možno teda konštatovať, že text je vlastne alúziou na morálnu parabolu, umelecky realizovanú originálnou poetikou. Jej podložie tvorí sieť rétorických figúr, komplementárne modelujúcich autorov vlastný vesmír. Svoj zámer prekrýva až nemiernym aktivizovaním zmyslových zážitkov, pričom gnómický prézens a dve bezmenné ústredné postavy potvrdzujú nadčasovú platnosť etického imperatívu: žiadny čin nie je bez následkov, za všetko treba niesť zodpovednosť – to je sémantické ťažisko textu, ktoré však za autorovým „verbalizmom“ doboví kritici nenašli. Takýto spôsob písania sa u Kukučína vyvinul celkom zákonite – po rokoch strávených mimo Slovenska a jeho dediny, s ktorou strácal kontakt, sa čoraz viac vyžíval v opisovaní exotických prostredí, do ktorých sa mu darilo zašifrovať svoje poznanie, že skutočné a dôležité veci sa dejú pod povrchom vonkajšieho zdania. Zbavil sa „románovej“ ambície zachytiť komplexnosť sveta a čoraz viac uprednostňoval hľadanie hlbšej výpovede o sebe a o medziludských vzťahoch v prekvapujúcej interakcii rozličných ľudských typov.

V nemenovanom mestečku na najjužnejšom cípe Južnej Ameriky sa v črte *Spoločenské pôžitky* stretávame hneď na začiatku s archivárom, čakajúcim na koniec pracovnej doby:

„Pán archivár podvihol hlavu sponad spisov. Hodiny začali chrčať akosi chriplavo, stáby zbierali silu na výkon, čo ich čaká. Naostatok po tej príprave udreli, ale veľmi tenko, jeden raz; až pritenko po tolkom chrčaní. No prešli i na hrubšie údery, ktoré už išli jeden za druhým, pomaly a odmerane. (...) V riadnom toku jeho života, rozdeleného na hodiny, ktorý sa hýbe sem a tam, stá kyvadlo na hodinách: začína sa každé ráno, skadiaľ sa pohol včera, chrčanie hodín bolo ako znak, na ktorý v tom toku nastala zastávka, stáby krútnava v potoku. Na ten znak premenil sa i pán archivár. Myslel sa vymanila spod hĺby spisov, čo ju pritískali, vyhrabala sa na svetlo božie a ožila. Stal sa akoby novým človekom: striasol zo seba tarchu, ktorá ho tisne do prachu; vládu spisov zhodil, ktoré mu rozkazujú, bárs sú zhotovené bohvie kedy, určené na večný odpočinok, nepotrebné a zbytočné, stá lístie, čo odpadne zo stromu a šelestí po zemi. Prebudila sa mu duša, ako zo zamretia, vyšla spod zrúcanín starých diel. (...) Chrčanie hodín každý deň o pol dvanástej urobí na ňom div, že ho privolá zo zapadlého sveta do skutočnosti, zo strážcu mŕtvych pozostatkov robí obyčajného človeka.“¹⁴

Druhou postavou črty je vedúci úradník z obchodného skladu. Stretávajú sa po práci v budove tržnice ako „dvaja známi, možno i priatelia“ pri degustovaní ponúkaných jedál, ktoré s chuťou komentujú a z ktorých si archivár vyberá niečo domov na obed. Pri vzájomných prekáračkách o tom, kto má výhodnejšie zamestnanie, sa dostanú do konfliktu – archivár naznačí úradníkovi, že snáď má možnosť niečo pri kontrole tovaru prehliadnúť a nechať si pre seba. Úradník sa urazí a do

kúpeného jedla z pomsty strčí archivárovi zhnitú zeleninu, čím mu znehodnotí celý nákup. Ten si doma uvedomí, že je to odplata za urážku a že sú vyrovnaní – a možno sú zase priateľmi. Jednoduchá dejová kostra stmeluje premyslene inštrumentované opisy, reflexie a povahopisy tak, že text čítame ako náznakovú výpoveď, zašifrovanú do paradigmy tejto prózy.

V črte figurujú dve sémantické polia – archív a tržnica, ktoré sú oddelené hranicou. Formálnu hranicu síce tvorí ulica, ale skutočnú prekážku medzi dvomi priestormi tvorí živel – vietor, s ktorým archivár doslova zápasí ako so zlým duchom a ktorý tvorí v texte sujetovú udalosť. Hrdina si nevie vysvetliť, prečo a načo ten vietor duje práve popoludní, keď sa on chce nadýchať vzduchu nepáchnuceho stuchlinou, prihovára sa mu, personifikuje si ho, no „vietor sa rozpaľuje ešte väčšmi; vršil sa na ňom azda preto, že sa mu obrátil bokom. Búšil mu zo tri vrhy mocne do boku; bol by ho možno sklátil, nech nezačne kráčať poriadne naširoko“.¹⁵ Vietor sa stáva prekážkou až metafyzického charakteru, modelom démonických síl, ktoré zmietajú človekom bez ohľadu na jeho vôľu. Modelovosť tohto textu presahuje realistickú referencialitu, do ktorej bol Kukučín vytrvalo uzatváraný a ktorá nikdy nebola preňho taká typická, ako sa uvádza v učebniciach. Materiálnou, haptickou realitou je tu realita produktov trhu, ich opisu, farieb, chuti a vóni, pôžitkov, ktoré korešpondujú s autorovým estetickým projektom sveta:

„Jablká sú veľmi pekné, žltkavé: nebodaj druh dáky včasný. Hrušky majú kôru ešte rapavú a ako pehavú. Tá hlása, že sú nie odležané nadostač a zrelé... Slivy sú veľké a okrúhle, tiež druhov včasných. Dľa farby rozoznať, že neboli uzreté, keď ich obrali.“¹⁶ (...) „Rozšíril sa tuhý ostrý zápach po celej miestnosti skazeného, zosmradnutého syra. (...) Má dnuka tmavé žily, z nich ide ten zápach a tuším sypú sa i biele červiačky s červenou čiapočkou na hlave.“¹⁷

V protiklade voči materiálnemu svetu sú priateľské vzťahy hrdinov, ktoré prechádzajú skúškou. Prelínanie oboch svetov realizuje Kukučín rafinovanými poetickými prostriedkami – na princípe paralelizmu, enumerácie, kumulácie, amplifikácie a v konečnom dôsledku – synestézie. Tržnica reprezentuje viacvrstvový priestor, topos príjemného miesta (*locus amoenus*) – raz ju vnímame ako rajskú záhradu plnú exotických plodov, ako labyrint či „chrám konzumu“ a nadbytku, inokedy je to priestor zdieľania a medziludských vzťahov i odhaľovania charakterov. V tejto črte je to i priestor života, pôžitkov, priateľstva, ktorý je v protiklade k osamelej nudnej práci archivára. Ale i v tejto zdanlivej idyle sú prítomné zmar, smrť a zánik, ako si to uvedomuje skladový úradník, keď hľadá hnilé plody, ktoré chce dať ako príučku do balíčka archivárovi:

„Nezišlo mu na um, že sa vlastne preberá medzi mŕtvolami; medzi plodinami, ktoré nedávno žili, hovejúc si na koreni; na ňom rástli, tučneli, vôbec prospievali. Ich život bol odrazu podrezaný... Boli sňaté zo stromu, predčasne, ľudská lakomosť im podtála

15 Tamže, s. 192.

16 Tamže, s. 194.

17 Tamže, s. 197 – 198.

42 *život a poslala do ďalekého kraja ľuďom za potravu. (...) Nepovážil, narábajúc okolo kislín, že je vlastne v cimiteri medzi mŕtvymi, zatvorenými v truhlách. Do nich sa už vkradlo porušenie a hniloba.*¹⁸

Spoločným menovateľom spájajúcim väčšinu návštevníkov tržnice je pocit družnosti a túžby saturovať najmä zmyslové zážitky. Preto na tomto mieste rušivo pôsobí aj malá disharmónia. Tá je vlastne aj zápletkou textu a Kukučín ju umelecky realizuje na paradigmatickej rovine vynaliezavým poetickým experimentom. Pokúsil sa o hodnotový exemplifikovaný projekt, ktorý umiestnil na os izotopie ako miesta opakovania, fázovania a rytmizovania textu, aby upozornil na meniaci sa vzťah medzi hlavnými postavami. Autorský rozprávač reaguje na stav pred roztržkou postáv, počas roztržky a po nej, pričom indikátorom tohto vzťahu je spojenie „dobrý známy, snád' i priateľ“, ktoré sa opakuje v celom texte šestnásťkrát, vždy podľa momentálnej modality: „bol známy, snád' i priateľ“, „známy, snád' i bývalý priateľ“, „známy a snád' priateľ“. Tieto spojenia, ktoré tiež zabezpečujú súdržnosť textu, pôsobia znepokojujúco až nepatrične a naznačujú, že text je vlastne o niečom inom, ako sa javí na prvý pohľad. Teda jeho hodnota nie je v prvoplánovom opisovaní vecí, ale v exemplifikácii tematického zámeru a v konečnom dôsledku v estetickom postoji. Všeobecne charakteristické rysy takéhoto postoja vidí Květoslav Chvatík v integrujúcom účinku a v transcendentnej povahe: „Smysl produkovaný estetickým postojem je v zásadě intersubjektívni, transcenduje empirickou fakticitu věcí a omezenost individuální lidské existence a konstituuje specifické sémantické pole lidského rodu jako celku přes hranice věků a kultur.“¹⁹

Priebeh črty sa postupne rozkladá medzi dva póly, a je to polarita estímačná – medzi nízkym (zmyslové zážitky) a vznešeným (priateľstvo, čas, večnosť), pričom treba oceniť Kukučínovu prácu s ich komplementaritou. Práve tu sa Kukučín prejavuje ako autor inšpirovaný moderným umením, ktorý v tomto netypickom experimente skúša nosnosť komunikácie nahromadených formálnych prvkov s dôsledkami ich kontaminácie s hĺbkovou štruktúrou textu. Na ceste realizácie autorského zámeru je v tomto smere inovatívna jeho práca so synestéziou ako antropologickým fenoménom, spájajúcim oddelené zmyslové domény. V podstate práve synestézia mu dovolila spojiť gurmánske záľuby a zážitky do komplexu zažívania života ako celku, presahujúceho zmyslovú predstavivosť. „Spolupráce smyslů v sensus communis se vyvinula z fyziologické k etické a estetické kategorii a kategorii teorie poznání, která spojovala nervovou mechaniku, magii a morálku. (...) Představa, že musí existovat instance, která integruje všechny vjemy, vedla k rozlišování mezi vnitřními a vnějšími smysly,“ uvádza Astrid Winter.²⁰ Josef Vojvodík poukazuje zasa na Herderovo korigovanie karteziánskeho rozdeľovania subjektu a objektu (duše a tela), zdôrazňujúc senzomotorickú podstatu človeka.²¹ Podľa Herdera „vnútorný človek“ existuje vždy len v jednote pocíťovania

18 Tamže, s. 202 – 203.

19 CHVATÍK, Květoslav: *Člověk a struktury. Kapitoly z neostrukturální poetiky a estetiky*. Praha : Český spisovatel, 1996, s. 35.

20 WINTER, Astrid: *Intermedialita a synestezie*. In: SCHNEIDER, Jan – KRAUSOVÁ, Lenka (eds.): *Vybrané kapitoly z intermediality*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2008, s. 53.

21 VOJVODÍK, Josef: *Imagines Corporis. Tělo v české moderně a avantgardě*. Brno : HOST, 2006, s. 46.

(zmyslového vnímania), poznávania a chcenia. Kognitívne a senzuálne schopnosti človeka sú podľa neho umožnené jednotou tela a duše, a každým zmyslovým vnemom duša zdokonaľuje svoje kognitívne schopnosti, vychádza z potreby jednoty zmyslov, ktorou človek komunikuje so svetom. Ako dokonalé Herder uvádza len syntetizujúce poznanie. V 20. storočí Maurice Merleau-Ponty vo *Fenomenológii vnímania* integroval telo do teórie vnímania: podľa neho nie je synestetické vnímanie výnimkou, ale pravidlom, pričom sú jednotlivé zmyslové kvality spojené do jednoty. Josef Vojvodík zmieňuje „intranzitívni modus chutnání a čichání, teda orálne-olfaktorický vzťah ke světu“.²² Upozorňuje, že skutočnú rehabilitáciu zažila olfaktorická komunikácia až v estetike moderny, konkrétne symbolizmu, kde sa práve čuch stal najdôležitejšou zložkou synestézií.

Originálnu teóriu synestézie u nás vytvoril Štefan Krčméry v štúdiu *Estetická retrospektíva*, ktorý ju aplikoval primárne na poéziu, dá sa však vzťahovať napríklad aj na prípad neepickej Kukučínovej črty *Spoločenské pôžitky*: „Básnik sa rodí na rozhraní vnútorného a vonkajšieho sveta a poézia vychodí z rytmickej transfúzie týchto dvoch svetov, z transfúzie rozličných ich sfér. Bez nej poézie niet.“²³ Poéziu Krčméry vníma ako rytmickú transformáciu zmyslových dát človeka. Tieto podmienky spĺňa i Kukučínova črta svojím prelínaním vnútorného a vonkajšieho sveta, pričom mediátorom medzi nimi je čas ako premenlivá a stále sa pripomínajúca autorita, a ktorý možno vnímať aj ako pointu črty *Spoločenské pôžitky*. Krčméry však vo svojej nedokončenej štúdiu vzťahuje pojem umeleckej transfúzie aj na realizmus a impresionizmus: „Podstata je tá istá, len technický rozdiel je medzi nimi. V základnej transfúzii umeleckej oba znamenajú smer z vonkajšieho sveta do vnútorného. Vidieť, čuť a videné, čuté značiť, písať. Realizmus to robil dôkladnejšie, impresionizmus estetickejšie.“²⁴

S fenoménom času sme sa stretli v mikrokompozícii v tržnici ako s úkazom rozkladu, hniloby, plesne a zápachu, teda smrti, ktorý je však komplementom krásy, vône, rastu, teda života. Odmeriavaním času sa text začína, pripomína sa chrčaním hodín a uvažovaním o čase sa črta končí, keď sa „známi, snád' i priatel'ia“ znovu udobria a uvažovanie autorského rozprávača ho posúva do sféry makrokozmu:

„Pánu archivárovi pozdal sa život odrazu veľmi pekný. Zdá sa mu, že je všetko v svojom poriadku, na svojom mieste. Každá vec má svoj čas a cieľ; osoba zas postáť, na ktorej stojí a pôsobí, práve tak, ako hviezda a ktorékoľvek teleso nebeské má svoju dráhu prísne vymeranú. (...) On má tiež svoju dráhu určenú, prísne vymeranú. (...) Nejde ďaleko, ale nestojí tiež na mieste (...) Ide a vracia sa riadnym pohybom: dráha temer tá istá, čo ju má dobré kyvadlo na hodinách. I ono sa kniže vymerane sem a tam; vykonáva pritom veľmi dôležitú robotu. Tým svojím kývaním seká čas na kúsočky; keby nie ono, vyšiel by nám prídlhý, nepochopiteľný. Jeho dĺžka bez hraníc a bez medze bola by nám na obtiaž, ostala by v nepomere k nášmu životu, našim potrebám,

22 Tamže, s. 38.

23 KRČMÉRY, Štefan: *Výber z diela VI*. Bratislava : Tatran 1973, s. 36.

24 Tamže, s. 48.

44 *našej nepatrnosti a nášmu pochopovaniu, ktoré tiež nestačí na priestranstvá bez hraníc. To skromné meridlo svojím knísaním rozdrobí nám ho na kúsky, z ktorých si my už ľahko zložíme mozaiku svojho života.*²⁵

roč. 67, 2020, č. 1

Archivár sa spočiatku neustále nachádza na miestach, ktoré determinujú jeho telesné prežívanie – v archíve je to šuchot papiera, prach, odbíjanie hodín. Na ulici zápasí s neodbytným a všadeprítomným vetrom, v tržnici sú jeho zmysly saturované vôňami ovocia a ochutnávaním dobrého jedla. Tieto telesné rozpoloženia zužujú jeho telesné kontinuum na „tu a teraz“. Opakom týchto fyzických pocitov je pocit družnosti a harmónie z priateľského kontaktu alebo pocit rozčarovania zo seba:

*„Bolo mu ľúto, že prekročil hranice. Zo žartu vhopol znenazdajky do skutočnosti, ktorá je prísna: urazil človeka, ktorý mu bol známy, snáď i priateľ. Chcel sa ospravedlniť, ale medzi nich sa votrel tretí človek, čo sa im zamiešal do debaty a teda úradník sa urazil.*²⁶

Ústami úradníka, ktorého archivár urazil, autor zdôrazňuje etickú rovinnu konfliktu: „(...) kto chce, má pri každej robote dve cesty. Jeden ide rovno, kde idú statoční ľudia: druhý nájde výkrutky a pôjde čertov lapať.“²⁷ Medzi degustovaním, krájaním a natieraním chleba prebieha akoby mimochodom zásadná diferenciácia charakterov, hodnôt a debata sa presúva do úvah o živote:

*„(...) ja viem žart prijať, niekedy ho i vrátim (hovori úradník). Taký je život. Aby nebol pustý, každý prispieva svojím údelom: raz prijíma pôžitok, iný raz musí zaň platiť. V priateľstve prijímanie lahodí a dávanie nepadne tiež priveľmi na obtiaž. (...) ,Tak sme zas priatelia!‘ zaradoval sa pán archivár, podal prudko ruku známemu, snáď i priateľovi. Ten ju vďačne prijal i stisol veľmi významne.*²⁸

Telesné pôžitky, ktoré stáli na počiatku zblíženia „známych, snáď i priateľov“, sa vďaka konfliktu presunuli do úzadia a na prvom pláne sa objavilo disharmonické psychické rozpoloženie. Zmyslová eufória z tržnice sa dostala do protikladu so smútkom a rozčarovaním. Martin Kukučín sa však aj v tomto texte usiluje o to, čo vždy – o projekt životnej harmónie, jednoty, súladu a uspokojenia. Preto do záveru zakomponoval katarziu vo forme pocitu úľavy zo znovunadobudnutého priateľstva:

*„(...) utkvela mu myseľ, že pomer sa nepokazil medzi ním a jeho známym, snáď i priateľom. Naopak, utvrdil sa ešte väčšmi po dnešnej skúške. Myslel tá ho potešila. Zo skazeného balíka vyrastá nová viecha (vetva). Na nej budú pučiť kvietky spoločenských pôžitkov a skromných radostí. Nič preto, ak bude pri daktorom tom kvietku trník alebo osť, ktorý nás bodne pri tom trhaní.*²⁹

25 Kukučín, Dielo XX, c. d., s. 210 – 211.

26 Tamže, s. 199.

27 Tamže.

28 Tamže, s. 207.

29 Kukučín, Dielo XX, c. d., s. 212.

Zápletká tak v konečnom dôsledku odkazuje k hodnotovému univerzu, kde sa estetická hodnota spája s etickou dominantou, ktorá presahuje samotnú zmyslovú existenciu človeka. Oproti mikrokozmu tržnice v závere autor stavia vesmír, nekonečno a čas, v čom by sme mohli identifikovať takpovediac „oceánsky pocit“, pri ktorom, ako konštatuje J. Vojvodík, „se vlastní tělesné *zde* stává v podstatě nelokalizovatelné, přecházející do opojného prožitku ,rozplynutí se‘ v atmosféře“.³⁰ Prechod od zmyslových zážitkov evokovaných textom k imaginárnym kvalitám „možného sveta“, prechod od vonkajšieho k vnútornému poskytuje možnosť zažívania estetickej hodnoty tohto prozaického útvaru.

Štúdia je výstupom grantového projektu VEGA 2/0021/20 *Národnoobrodenecké reprezentácie: mody realizácie, transgresie a tranzície*. Zodpovedná riešiteľka: Mgr. Ivana Taranenková, PhD. Doba riešenia: 2020 – 2023.

Pramene

- KUKUČÍN, Martin: *Dielo XX. Závažné skúsenosti*. Ed. M. Pridavková-Mináriková. Bratislava : Tatran 1971.
- KUKUČÍN, Martin: *Dielo XXI. Listy priateľom a známym*. Ed. M. Pridavková-Mináriková. Bratislava : Tatran, 1974.
- KUKUČÍN, Martin: *Závažné skúsenosti*. In: *Národné noviny*, roč. 58, 1927, č. 106 (14. 9. 1927), s. 2 – 3; č. 107 (16. 9. 1927), s. 2 – 3.

Literatúra

- ČEPAN, Oskár: *Kukučínove epické istoty*. Bratislava : Tatran, 1972.
- ČEPAN, Oskár: Doslov. In: Kukučín, Martin: *Dielo XXI. Listy priateľom a známym*. Ed. M. Pridavková-Mináriková. Bratislava : Tatran, 1974, s. 459 – 482.
- HALUZICKÝ, Bohdan: *Martin Kukučín*. Bratislava : Literárny odbor Umeleckej besedy slovenskej, 1928.
- CHVATÍK, Květoslav: *Člověk a struktury. Kapitoly z neostrukturální poetiky a estetiky*. Praha : Český spisovatel, 1996.
- KRČMĚRY, Štefan: *Výber z diela VI*. Bratislava : Tatran, 1973.
- MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef (eds.): *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2004.
- MRÁZ, Andrej: *Poprevratové dielo Martina Kukučina*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1953.
- MRÁZ, Andrej: *O slovenských realistických prozaikoch*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956.
- OKÁLI, Daniel: *Analýza Kukučínovho diela*. In: *Hlas*, roč. 7, 1928, č. 11 (5. 6. 1928), s. 181 – 185.
- WINTER, Astrid: *Intermedialita a synestezie*. In: SCHNEIDER, Jan – KRAUSOVÁ, Lenka (eds.): *Vybrané kapitoly z intermediality*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2008, s. 49 – 65.
- VOJVODÍK, Josef: *Imagines Corporis. Tělo v české moderně a avantgardě*. Brno : Host, 2006.

PhDr. Marcela Mikulová, DSc.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: Marcela.Mikulova@savba.sk